

Naturskyddsföreningen Dalarna

Remissversion av Dalarnas miljömål 2013-2016.

Remissvar från Naturskyddsföreningen i Dalarna

1. Nej, förslaget är inte tillräckligt. Remissvaret i sig är svar på denna fråga.
2. Nej, åtgärdsprogrammet har för låg ambitionsnivå. Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras.
3. Eftersom vi är en ideell organisation kan vi aldrig garantera att våra ideellt aktiva genomför allt som föreslås. Om vi kan söka och få ekonomiskt stöd, t ex från Landsbygdsprogrammet, ökar chanserna dramatiskt för vad vikan genomföra och medverka i.

Övergripande synpunkter:

Genomgående anser vi att förslagen till åtgärder är otillräckliga, alldeles för få och ospecifika samt snarare är satta för vad som är möjligt. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå respektive miljömål och enligt generationsmålen, samt vad det då skulle kosta.

Utifrån situationen med klimatförändringarna och peak oil, borde vi prioritera att använda fossila resurser på ett smart sätt NU, i första hand till de systemförändringar som behövs och som kommer att vara mycket svårare att genomföra när de fossila bränslena inte finns tillgängliga på rimligt sätt längre fram.

Vad är viktigt egentligen? Prioritera rätt, utifrån att faktiskt uppnå målen, inte bara utifrån vad som är möjligt just nu.

Vi vet att det inte räcker med samtal, information, dialog eller utbildning. Det är ju bara några av de *verktyg* som kan användas för att nå målen, och inte faktiska *åtgärder* som leder till de systemförändringar som måste åstadkommas. Att måluppfyllelsen ska mätas mot gjorda utbildningsinsatser känns märkligt. Mätbara mål måste sättas för att uppnå faktiska resultat som innebär en förbättring för natur- och miljö. Leder ökad utbildning till bättre måluppfyllelse? Det ska mätas i effekter på miljön inte bara hur många kurser som genomförts. Överlag måste länet och myndigheterna få större rådighet och ökade resurser och beslutanderätt för att miljömålen ska nås.

Naturskyddsföreningen i Dalarna anser således att remissversionens åtgärder är otillräckliga för att nå målen och att mätbarhet är satt på ett irrelevant sätt, samt att uppföljning blir mycket svår att genomföra.

I remissversionen används ordet sektorn. Vilka är "sektorn"? Hur vet de att de ingår och i vilken sektor? Hur utkräver man ansvar och åtgärder från "sektorn"? Hur får man de som ingår i sektorn att känna att de ska bidra och på utsatt tid utan uppsatta mätbara mål som ansvarsfördelats, eller utan lagstiftning?

Remissversionen av Dalarnas miljömål är uppdelad på åtgärder för sektorer och på sektorsövergripande åtgärder. Vi anser att det dels är svårt att se hur resp. miljömål påverkas vid denna indelning, och dels att vissa åtgärder som behövs för att nå miljömålen riskerar att förbises eller ramla mellan stolarna. Om denna indelning ska fungera och bibehållas bör resp. kapitel systematiskt gå igenom dels påverkan och dels åtgärd för **varje** miljömål. Vid läsning av remissversionen innebär denna uppdelning att man som läsare ska hålla tre olika sätt att dela in miljöproblem och åtgärder i huvudet. Det blir förvirrande och svåröverblickbart. Man riskerar att tappa bort viktiga åtgärder eftersom alla miljömål inte konsekvent går igenom.

Respektive sektor är både beroende av att miljömål nås men påverkar också egentligen alla miljömål. I remissversionen behandlas respektive sektor olika. Någon sektor beskrivs bara utifrån vilka miljömål sektorn är beroende av att de nås, men flera sektorer behandlar bara vilka miljömål de påverkar. Använd båda perspektiven i alla sektorerna, och var konsekventa!

Alla miljömål är sektorsövergripande! Men alla miljömålen behandlas inte i avsnitten om sektorsövergripande åtgärder.

Naturskyddsföreningen i Dalarna anser att således remissversionen är ofullständig. Flera sektorer som berörs är inte med och flera miljömål som berör sektorer och är sektorsövergripande har inte åtgärder.

Innehåll

Övergripande synpunkter:	1
Innehåll	3
Åtgärder för sektorer.....	4
1. Avfall och resurshushållning:.....	4
2. Besöksnäring	5
3. Bygg och fastighet	6
4. Energi.....	7
5. Handel	8
6. Jordbruk och odlingslandskap	9
7. Skog	10
8. Tillverkningsindustri	11
9. Transporter.....	13
10. Vatten och avlopp	14
Sektorsövergripande åtgärder	14
11. Energi och klimat.....	15
12. Folkhälsa	16
13. Konsumtion	16
14. Kunskap	17
15. Miljötillsyn och prövning	17
16. Natur- och kulturmiljövård.....	18
17. Offentliga verksamheters egen miljöpåverkan	19
18. Planering och byggande	20
19. Regional tillväxt och näringslivsutveckling	20
20. Vattenförvaltning	21
21. Miljömål och uppföljning	21

Åtgärder för sektorer

1. Avfall och resurshushållning:

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. Förslagen till åtgärder är otillräckliga, alldeles för få och ospecifika och snarare är satta för vad som är möjligt. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

God bebyggd miljö, Giftfri miljö och Generationsmålet anses vara de viktigaste miljömålen för denna sektor. Varför finns då inga åtgärder som svarar mot de miljömålen?

Avsnittet behandlar väldigt lite kring Resurshushållningen. Utifrån det perspektivet bör ni också gå igenom respektive miljömål och precisera åtgärder.

Avfallstrappan är bra. Det är generellt mycket viktigt och bra att förhindra uppkomst av avfall, men det kräver också förändrade produktions- och konsumtionsmönster.

En av de sektorer som saknas i detta avsnitt är företag, som förpackar sina produkter t ex vid förädling eller livsmedelsföretag som förpackar produkter i konsumtionsförpackningar. Denna sektor bör ingå i det förebyggande arbetet.

Avseende hushållsavfall bör även här ingå en strategi för att öka återbruk, byten och second hand.

Förutom de åtgärder som "sektorn" vill göra, så krävs mycket information och folkbildningsinsatser gentemot allmänheten och företagen för att åstadkomma förändrade konsumtions- och produktionsmönster.

Lagstiftning och styrmedel behövs, med strängare regler och tillsyn både gentemot företag som medverkar till att avfall uppstår i slutledet och för själva avfallshanteringen.

Vidare bör avfallsperspektivet finnas med som en aspekt vid den offentliga upphandlingen, både avseenden mängden avfall som upphandlade/inköpta produkter genererar och avseende innehållet av miljögifter som kommer att finnas när det senare blivit ett avfall.

Förutom att miljömålet Giftfri miljö inte finns med i denna sektor så saknas åtgärder för; att begränsa klimatpåverkan från avfallsförbränning riskerna med försurning från deponier och avfallsförbränning, skydd av grundvatten och våtmarker, samt sjöar från deponier, och minskning av påverkan på skog utifrån förpackningar som sedan blir avfall.

Avloppsslammet får i dagsläget absolut inte användas på markerna. Om vi på lång sikt ska kunna hantera avloppsslam på ett hållbart sätt måste vi systematiskt och kraftfullt endera arbeta med uppströms utfasning av källor till oönskade ämnen i slammet (som miljögifter och läkemedel) eller arbeta systematiskt för att avveckla våra storskaliga avloppssystem och införa lokala lösningar för

humanavfall som t ex urinsorterande system och kompostering eller förbränning av fekalier. Dagvatten och industrivatten hanteras då separat från humanavfallet.

2. Besöksnäring

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. Förslagen till åtgärder är otillräckliga, alldeles för få och ospecifika och snarare är satta för vad som är möjligt. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

Ett av de miljömål som besöksnäringen själva påverkar mest är Begränsad klimatpåverkan. Framför allt genom transporterna som besöksnäringen genererar och som i många fall är en förutsättning för att kunna bedriva besöksnäring. Det finns inte med i sektorn och i åtgärderna.

Förslagen i sektorn är tunna och otillräckliga. Var finns åtgärderna för att klara utmaningarna vi står inför och därmed framtidssatsningarna?

Dalarna får mycket turister. Varför finns då inga åtgärdsförslag med som anger hur länet ska kunna nå sina miljömål, som ni skriver är en förutsättning för att kunna bedriva en framgångsrik och hållbar besöksnäring? T ex skydd för skog, odlingsmark, rikt växt och djurliv, fjällmiljöer, våtmarker, sjöar, etc. Kommer Dalarna att kunna vara ett turistlän i framtiden om; ängar växer igen, skogar skövlas och inte har en mångfald, sjöarnas stränder är exploaterade, nya gruvor bryts, kultur- och timmerhus inte tas om hand, etc.?

De beskrivna åtgärderna inom sektorn handlar mest om att utveckla själva besöksnäringen, inte om att komma till rätta med de miljömål besöksnäringen faktiskt påverkar eller som är en förutsättning för besöksnäringen! En del av påverkan består också i indirekt påverkan, och med den utrustning som används och de produkter som tas fram inom näringen.

Begränsad klimatpåverkan: Vi vet att flyget och massbilismen i nuvarande form inte är hållbart och kommer att minska. Det behövs satsningar på andra sätt att resa, t ex med järnväg, effektivare bussar och till andra destinationer. De som har järnväg är förmodligen vinnare i kampen om turisterna framöver. Kollektivtrafiken ofta är illa anpassad till turismens och friluftslivets behov, både vad avser hållplatser och trafikutbud under fritid. Allmän upprustning av stationer och hållplatser behövs för att göra resan mer attraktiv. De borde vara bemannade och gärna med någon service. Tåg och busstider måste vara ordentligt skyltade och fungerande! Ev. förseningar måste vara tydliga och on-line! Återöppnande av stationerna i Ornäs och Hosjö, Vikarbyn, Garsås, m.fl. stationer utmed Dalabanan och Siljans-banan både för turism, friluftsliv och arbetspendling. Västerdalsbanan är kommenterad under avsnittet Transporter. Det är ett bra initiativ att använda inlandsbanan även under vintern. Många turist- och besöksanläggningar saknar information om kollektiva färdvägar, utan anger endast hur man hittar till dem med bil. Här borde länsstyrelsen/region Dalarna m.fl. påverka olika besöksmål att tala om hur man tar sig dit kollektivt.

Det forum som anges som åtgärd räcker inte på långa vägar för att kunna uppnå varken miljömålen eller Generationsmålet.

3. Bygg och fastighet

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. Förslagen till åtgärder är otillräckliga, för få och ospecifika. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

Generationsmålet är också av stor vikt för denna sektor – det saknas i remissversionen. Resursanvändningen är betydande i sektorn men skulle kunna minskas ytterligare genom materialval och återbruk. Framför allt utifrån perspektiven hållbara och biologiskt nedbrytbara material, samt innehåll av miljögifter i material och produkter.

Åtgärderna och den pågående verksamheten i sektorn är bättre än i flera av de andra sektorerna. Dock behövs många fler, framförallt avseende inomhusmiljön för främst Giftfri miljö, där situationen i dag är mycket illavarslande. Bra att Giftfri miljö nämns här. Bygg Dialog Dalarna är ett bra samverkansorgan och det är bra att det backas upp.

Målet att halvera energianvändningen inom byggsektorn till 2050 är tyvärr borttaget nationellt, därför är det desto viktigare att det ska ligga kvar i Dalarna. Det innebär att alla nya byggnader bör ligga MINST 50 % under gällande nybyggnadsregler. De flesta byggnader som finns idag kommer också att finnas kvar 2050, nybyggnaden är inte så stor.

1. **Bygg Dialog Dalarna:** Bra med teman. Nybyggnad är viktig men att renovera och sköta befintliga byggnader är minst lika viktigt. Rivning och nybyggnad kräver mer resurser än renovering. Men inget i detta kapitel handlar om småhus. Mer om större fastigheter, vilket är bra men småhusen är många i Dalarna (inte minst fritidshusen!).
2. **Energieffektivisering i byggnader:** Energieffektiv om- och tillbyggnation är minst lika viktig som nybyggnation. Viktigt att man måste nå MINST halverad energianvändning vid varje renovering/ombyggnad. Dalarna bör ha en skärpt NNE-definition som innebär att en NNE-byggnad bör ligga i eller i närheten av FEBY's definition av passivhus. Glöm inte kulturvärden! Bättre med fönsterrenovering än nya fönster! Inför att den möjligheten ska undersökas före byte av fönster. Att dagens NNE-regler likställs med nybyggnadsreglerna är helt förkastligt! 80, 90 eller 100 kWh/m²,år kan ALDRIG vara nära noll. BELOK är en bra modell som bör användas överallt när man ska minska energianvändningen i byggnader. MEN det kräver att någon som har kunskap och överblick kan samla ALLA åtgärder som finns för att till slut kunna komma så lågt som möjligt i energianvändning men ändå få det ekonomiskt. Det står inget om vad denna lågenergi-strategi är och vad den innebär, lägg till det! Nästa punkt om energirådgivning säger inte så mycket. Utvecklad energirådgivning har man pratat om i 5-10 år. Vad det är eller innebär det? Konkretisera! Ett samarbete mellan bygglovshandläggare, mäklare, banker och EKR (Energi- & klimatrådgivare) är önskvärt, så rådgivningen kommer in i ett tidigt skede innan fastighetsägaren kommit för långt i byggprocessen. Lägre räntor (bättre lånevillkor) för den

som bygger energisnålt och tydligare skyltning av energisnåla hus vid försäljning är stimulans som skulle kunna användas. Och då inte bara titta på kWh/m²,år utan främst på hur bra husets klimatskal är (väggar, golv, tak, fönster och dörrar). Alltså - många hus framställs som lågenergihus, MEN de har låg energianvändning endast pga. av värmepumpen. Det är i ett sådant fall inte Huset som är energisnålt utan uppvärmningssystemet. Eftersom husets värmekälla byts många gånger under ett hus levnad är det viktigaste att husets klimatskal är bra, inte värmekällan.

3. **Materialval/resurshushållning:** Mycket glädjande att "avgiftning" finns med! Ta fram goda exempel från Ekobygg-branchen och från byggnadsvårdsföreningen, de har mycket sunda och bra idéer och råd. Bra skrivet om byggavfall. Tips: Folksams byggmiljöguide, ekobygg-guide. Viktigt att det blir en åtstramning för material av skumplast och liknande, många är mycket bra isolerande MEN också brandfarliga och/eller innehåller kemikalier och miljögifter.
4. **Innemiljö:** Alla nya byggnader bör vara avgiftade! Detta borde vara extra viktigt i byggnader där det vistas barn och ungdomar. Om det inte är fallet bör nya byggnader få stå under en tid innan man flyttar in så en del kemikalier, spackel, fogska eller vad det nu kan finnas ska kunna härda klart och utsöndringen av ämnena har avstannat. Det är oförsiktigt och onödigt att så många småbarnsfamiljer flyttar in i nya hus direkt. Vid renoveringar måste det säkerställas att t ex fullgod ventilation erhålls, t ex kan den bli undermålig vid fönsterrenovering/-byte (huset blir tätare, gäller främst självdragshus).
5. **Trähusbyggande:** Ett ökat trähusbyggande får inte gå ut över gammelskogen. Kanske finns det naturvinster att göra här. En ökad användning av sågtimmer skulle kunna innebära att kvaliteten blir viktigare än kvantiteten i skogen. Alltså vill man ha grövre träd och trä med högre kvalitet=tätare årsringar =ingen gödning vilket skulle innebära att skogens avverkningsålder höjs och detta skulle vara positivt för många arter. Samtidigt som de äldsta skogarna som finns idag måste bli kvar. Här finns ett glapp för det tar tid innan sådan skog finns igen. Men i stort är trähus helt klart att föredra jämfört med betong. Sen finns ju fler material att bygga i, se ekobygg-branschen. De bör också premieras och lyftas fram.

4. Energi

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. Förslagen till åtgärder är otillräckliga, alldeles för få och ospecifika och snarare är satta för vad som är möjligt. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

De angivna miljömålen är de som sektorn är beroende av och de som sektorn påverkar mest (ren luft och begränsad klimatpåverkan) nämns inte!!

En av de viktigaste åtgärderna som överhuvudtaget kan göras inom energiområdet är **besparingar!** I remissversionens kapitel om energi nämns inte ett ord om besparingar och inte heller finns det åtgärdsförslag för besparingar. Vi vet ju att fokus för Energiintelligent Dalarna är effektivisering,

därför är det anmärkningsvärt att det inte behandlas här! Både företag och allmänhet måste genomföra kraftiga energibesparingar.

Naturskyddsföreningen i Dalarna anser att det är en felaktig bedömning att utesluta åtgärder från andra energikällor än skog och vind i avsnittet om energi. Bedömningen grundar sig på en liten omfattning. Men om vi ska genomföra en energiomställning är ju en av förutsättningarna att både solenergi och energi från andra biologiska förnybara energikällor ökar mångfaldigt. Därmed är det en motsägelse att inte ha med dessa energikällor och åtgärder för desamma. Det behövs information, stimulans, rådgivning och bidrag på området i större omfattning än vad som sker inom t ex sol-el idag.

Endast utbildning, samråd och egenkontroll (utförd av "sektorns aktörer"), vilket är de enda insatser som redovisas här, är ingen garanti för att säkerställa nödvändig naturhänsyn. Det har visat sig vara otillräckligt under många år.

2. Vindkraftens miljöpåverkan: Utveckla samrådsprocessen för vindkraft. LST bör även i sitt fortsatta arbete med denna fråga kraftfullt hävda natur- och kulturvärdenas rätt i intressekonflikten för energiutvinning av olika slag.

Länsstyrelsen i Dalarna måste, tillsammans med övriga glesbygdslän, med eftertryck kräva en annan prioritering och fördelning över landet än den som finns uttryckt i remissförslaget till riksintresseområden för vindkraft från Energimyndigheten. Den angivna uppföljningen mäter endast om det genomförts samråd, inte om samrådet gett resultat. Sätt istället uppföljningen utifrån att t ex alla vindkraftverk som planeras och byggs i länet ska ha föregåtts av en samrådsprocess där representanter från både markägare, miljö och lokalsamhälle medverkat på ett kvalitativt sätt.

4. Skogsbränsleproduktionens miljöpåverkan:

Uttag av biobränslen kommer sannolikt att bli så omfattande och innebära så stora ytterligare ingrepp i artsammansättning, näringsbalans, markstruktur och hydrologi att kvalificerad, obunden uppföljning och övervakning i offentlig regi måste ske inom denna verksamhet.

Biobränsleutvinningen måste vara på en nivå som är acceptabel ur naturvärdenas synvinkel.

Vidare är uttaget av skogsråvara för pappersmassaproduktion en stor konkurrent till möjligheten att använda skogsråvara till bioenergi. Det måste till ett helhetstänk för att hantera detta, utan att den biologiska mångfalden hotas av dessa båda verksamheter. Andra råvaror/restprodukter måste i högre grad kunna vara råvara till dessa båda verksamheter, t ex växtfibrer för pappersproduktion.

5. Handel

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad som handeln vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns bara ett förslag till åtgärd, det är verkligen otillräckligt. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

Handel med varor måste begränsas. Vi kan inte hålla på att öka vår konsumtion i det oändliga. Enligt den årliga rapporten kring miljötilståndet har vi förbrukat jordens "ränta" redan i augusti och tär

sedan på själva systemen som kan generera det överskott vi sedan kan konsumera. Det är verkligen långt ifrån hållbart. Därför är det alarmerande att LST endast föreslår en åtgärd i detta avsnitt.

Att sektorn själv ska ansvara för att det sker en minskning är barockt och går emot deras egna syften. Det kräver ju mer av information och folkbildning gentemot konsumenterna för att minska effekterna av konsumtionen. Här måste lagstiftning och tydligare regler till. Att ständigt utöka ytorna för handelsetableringar går ju stick i stäv med den utveckling som måste ske. Här har handeln och de ekonomiska krafterna ett alltför stort inflytande. Kommunerna är ett lätt byte i denna hantering i hopp om att få fler arbetstillfällen, intäkter, etc. Vidare har det skett en systematisk bebyggelse på god jordbruksmark, vilket också är ohållbart och måste upphöra.

Myndigheter, organisationer, företag och allmänhet måste stimuleras till en mindre resurskrävande livsstil – MINSKA sina ekologiska fotavtryck! Det är det länsstyrelsen och kommunerna borde prioritera och jobba med. Inte minst i sina egna organisationer för att andra ska kunna ta efter. Var föregångare och visa att det går.

Stimulans för återanvändning, återbruk och återvinning måste till. Samhället behöver ha en "infrastruktur" för byten, ännu mer second hand, bättre återvinning (inte bara av förpackningar utan av allt). Detta kräver många åtgärder regionalt.

6. Jordbruk och odlingslandskap

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad som aktörerna i sektorn vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns ett antal bra förslag till åtgärder, men de är otillräckliga och föga utvecklande. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

Bra intentioner för att spara jordbruksmark, hållbart nyttjande, återföring näringsämnen och miljöanpassning. MEN mycket viktigt är också ökad självförsörjning och ekologisk produktion, samt att öka attraktiviteten för att vara livsmedelsproducent och extensiv djurhållning. Vi tror man måste förstärka incitamenten för jordbrukarna och på sikt öka lönsamheten för själva brukarna, inte för mellanleden och handeln. Idag minskar de direkta inkomsterna för brukarna.

Konsumentperspektivet och våra konsumtionsmönster är viktigt. Här krävs folkbildning på hög nivå, för att åstadkomma beteendeförändringar t ex stora insatser med radio, Tv, etc. Vad är maten du äter, varifrån kommer den och vad har den varit med om? Men också ur ett beredskapsperspektiv och peak-oil-perspektiv. Belys gärna den stora samhällsomställningen vi står inför och vad som då krävs kring livsmedelproduktionen regionalt.

1. **Klimatpåverkan:** Här behövs också arbeta med extensivare djurhållning. En stor klimatfaktor i jordbruket är den stora kraftfoderanvändningen, bl. a i form av soja. Stimulera djurhållare till lägre andel kraftfoder, ökad grad av bete och i möjligaste mån regionalt/nationellt producerat kraftfoder som ärt.

2. **Hållbart nyttjande:** *Bibehållande av jordbruksmarken;* Det är bra att den skyddas och inte exploateras mer, men detta behöver bevakas på kommunal nivå. Men det måste också bli mer attraktivt att vara brukare på ett hållbart sätt. Vi behöver stimulera fler att blir livsmedelsproducenter och även på fler sätt än ensamföretag, t ex ekonomiska föreningar, sambrukande, kooperativ, hushåll som går samman och samverkar med producenter, etc. Tyvärr tror vi inte det räcker med samverkan markägare och djurhållare, eller med länsstyrelsen. Det räcker inte heller med arbetsgrupper där uppföljningen är antal möten, antal deltagare etc. Vi saknar också konsumentperspektivet. För ökad självförsörjning och ekologisk produktion måste konsumenterna verkligen förstå innebörden och handla efter det.

Återföring av näringsämnen: Här är det viktigt att arbetsgruppen håller sig à jour med nyaste forskningen, bl. a kring hur man kan utvinna fosfor ur slam. Avloppsslam får inte läggas på jordbruksmark.

Ökad självförsörjning: Bra att detta finns med! Öka gärna dessa insatser, samt stimulera insatser till att öka den biologiska mångfalden och gynna ekosystemtjänsterna.

3. **Miljöhänsyn:** Detta är bra, men det är en för låg ambition. Ska vi nå miljömålen måste andelen ekologisk areal vara större än 20 %. Naturskyddsföreningen i Dalarna anser att länet har goda förutsättningar att nå 100 % på lite längre sikt. Gör en översyn av detta och höj ambitionsnivån radikalt. En ökad satsning på sortval, alternativa grödor och produktionsmetoder behövs också. Jordbruket domineras av storskaliga monokulturer, vi behöver mer biologisk mångfald, mindre skalor, högre avkastning per ytenhet, etc., genom t ex permakultur, skiktodling och mer trädgårds- och småskalig odling.
4. **Biologisk mångfald:** Återigen; en ökad satsning på sortval, alternativa grödor och produktionsmetoder behövs också. Jordbruket domineras av storskaliga monokulturer, vi behöver mer biologisk mångfald, mindre skalor, stärkta ekosystemtjänster genom t ex permakultur, skiktodling och mer hållbar trädgårds- och småskalig odling.

7. Skog

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad sektorn själva vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns fler bra förslag till åtgärder, men själva trakthyggesbruket måste också åtgärdas, annars blir de föreslagna åtgärderna bara små marginella företeelser som inte påverkar dalaskogens långsiktiga hälsa och biologiska mångfald. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

I avsnittet om *besöksnäringen* poängteras att miljömålen levande skogar, ett rikt växt och djurliv m fl. är ytterst viktiga för den näringen. Om detta står det ingenting om under skogssektorn. Istället talar man om hur många arbetstillfällen skogssektorn skapar i Dalarna. Inte ett ord om de arbetstillfällen besöksnäringen, hälsa och friluftsliv skapar, eller om de andra mervärden denna sektor skapar och som ofta spolieras av det gängse skogsbruket.

Den dialog som skogssektorn har inbördes, förväntas ge större miljöhänsyn. Det räcker dock inte med mer hänsyn på hyggena när själva hyggena och de efterföljande virkesodlingarna är själva problemet. Det måste till helt andra lösningar för skogsbruket. Bl. a måste samhället tillsammans med näringen genast skydda den areal som krävs (ca 20 %) av den produktiva skogsarealen eller åtminstone de **17 % enl. Nagoyaavtalet** som Sverige förbundit sig att skydda. Innan detta skett så har vi inte en chans att ens komma i närheten av några miljömål för skogen.

Det sektorn håller på med är ren skönmålning och man diskuterar endast hur man ska komma tillrätta med bristerna i dagens skogsbruk gentemot dagens skogsvårdslag. En lag som inte gör att man når några miljömål. Bättre instrument måste till om inte katastrofen för skogen och dess liv ska bli fullständig. Samsyn enligt sektorn är att alla ska tycka som näringen gör.

Trädplanteringar är inte och kan inte bli detsamma som ett riktigt naturligt skogsekosystem

Andra skogsbruksmetoder än det gängse trakthyggesbruket måste införas före 2016. Bra med information och utbildningar, men det *måste* handla om rätt saker och ge avtryck i skogsmiljön.

Det räcker inte att bara sprida kunskap, det måste ske något i praktiken också. Det hade varit lämpligt om näringen hade utlovat att man är beredd att prova andra skogsbruksmetoder på stora arealer.

Landskapsperspektivet är mycket viktigt. Vi måste få större sammanhängande områden som har åtminstone en del kvar av gamla kontinuitetsskogsstrukturer, med lite vildmarkskänsla. Återigen en bra åtgärd som också gynnar besöksnäringen.

Det ska göra ont, finnas rejält **kännbara konsekvenser** av; att avverka skyddsvärda skogar, att lämna för lite hänsyn på hyggena, att skövla kulturlämningar oavsett om man vet om dem eller inte, att lämna körskador och förstöra vattendrag, sjöar och stränder, att förstöra rekreationsområden för det rörliga friluftslivet och kända och okända kulturlämningar och spår.

Skogsstyrelsen kommer att prioritera miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder – bra men det räcker inte. Prio ett **måste** vara att skydda riktiga skogar med fungerande skogsekosystem från avverkning och "skötselåtgärder". Vi ska skydda 17 % av alla typer av biotoper, även skogsbiotoper, enligt det avtal Sverige skrev på i Nagoya!

8. Tillverkningsindustri

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad industrin vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns bara ett fåtal förslag till åtgärder, det är verkligen otillräckligt. Hela perspektivet med den totala resursanvändningen saknas men måste finnas med. Tillverkningsindustrin måste minska sin totala resursanvändning, återbruka och återvinna i mycket högre grad. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta. Detta avsnitt blir för generellt då tillverkningsindustrier är vitt skilda verksamheter och påverkar därmed miljömålen på många olika sätt.

En djupare diskussion om förutsättningarna för industriernas framtid som utgångspunkt för åtgärder inom den aktuella perioden saknas.

Den skogsbaserade industrins och gruvindustrins historiska förutsättningar var skogens träd och älvens kraft och transportmöjlighet. Vilka förutsättningar gäller för framtiden? Närheten till elenergi är inte längre lika viktig, älven som transportled är historia. Vilken produktion har framtiden för sig och är hållbar? Hur stort omland är rimligt, vilket virkesuttag är uthålligt och vilka virkeskvaliteter kommer att efterfrågas? Hur kan metaller återvinnas för att minska miljöpåverkan vid nybrytning? Vilka alternativa material kan användas för att minska nybrytningen? Dessa och andra frågor bör vara utgångspunkt för en långsiktig planering som rimligen borde påverka industrins miljöåtgärder även de närmaste fyra åren. Men industrierna själva har inte självklart det övergripande perspektivet, det ligger mer på Länsstyrelsens ansvar. Men industrierna borde ta ett större ansvar för det övergripande perspektivet – hållbar utveckling.

Skogsindustrin: I den nödvändiga omställningen av såväl det globala som det lokala samhället ingår såväl vård av skogen som ekologiskt robust system som en förändrad användning av virket. Masskonsumtionen av papper för kortlivade produkter kommer att försvinna till förmån för långlivade cellulosebaserade produkter. Trä som konstruktionsmaterial kommer att efterfrågas alltmer i en skogsfattigare värld. Vilken samhällsinstitution kan ta ansvaret för att den här omställningen påskyndas? Virkesuttaget måste minska för att skogarna ska nå en högre ålder och virkeskvalité och skogsindustriernas kapacitet anpassas. Kanske innebär det nedskärningar och förändringar i produktinriktning på t ex Kvarnsvedens pappersbruk. Här måste samhället kunna gå in med föreskrifter och lagstiftning. Virkesimporten innebär en onödig miljöbelastning och behöver avvecklas. Virkestransporterna från skogen behöver optimeras för att få bästa och kortast möjliga transporter.

Skogsindustrins råvara är magasinerad solenergi. Processteknikerna bör därför utvecklas så att råvaran blir energikällan och att spillenergin tillvaratas så effektivt som möjligt. Här finns en stor besparingspotential.

Stålindustrin: Stålindustrins historiska förutsättningar var gruvorna och skogen. Gruvorna är i stort sett alla nedlagda och träkolet är sedan länge ersatt av koks. Kvar i Dalarna finns en vältrimmad produktionsapparat grundad på införda malm-baserade ämnen och likaledes infört skrot. Produktionen kräver enorma energimängder från el och koks. Koksen ger stora koldioxidutsläpp. Forskning har bedrivits flera årtionden för att utveckla malmmetallurgi utan koks som energikälla. Med billigt kol har denna forskning dock inte prioriterats. En stor stålproduktion kommer att behövas framöver i de länder som bygger upp sina infrastrukturer medan bl. a Sverige till stora delar är "färdigbyggt" och resursanvändningen i en kommande samhällslig omställningsprocess säkert kommer att minska avsevärt, bl. a av stålprodukter. För att minska energianvändningen kommer stålindustrin behöva utveckla kontinuerliga processer för de varma flödena. För handelsstålet som i huvudsak är malmbaserat kommer SSAB-Domnarvet att hamna i ett kritiskt läge eftersom man är helt beroende av ämnesleveranser från Oxelösund och Luleå med oundvikliga stora energiförluster. För nationell självförsörjning såväl som klimatet vore en satsning på stålåtervinning och nationell förädling av stål av nationellt miljöintresse. Vilken samhällsinstitution tar ansvar för detta? Återvinningen av metaller behöver utvecklas ordentligt och innefatta många fler typer av legeringar.

Kemikalier: LST i dalarna borde vara föregångare. Alla företag skulle kunna arbeta utifrån miljöbalkens allmänna hänsynsregler och systematiskt tillämpa både försiktighets- och substitutionsprinciperna. För kemikalier och miljögifter skulle det t ex kunna innebära att företagen går före och fasar ut alla miljögifter och kemikalier som finns på kemikaliesekretariatets, ChemSec:s, lista SIN 2.1 (reviderad februari 2013). Substitutionsprincipen tillämpas alldeles för lite.

9. Transporter

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad sektorn vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns bara ett fåtal förslag till åtgärder, det är verkligen otillräckligt. Hela perspektivet med den totala mängden transporter saknas men måste finnas med. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

En fungerande kollektivtrafik är nyckeln till ett gott Dalarna att bo och verka i. Vi måste satsa på järnvägen och busstrafiken, bygga system med samåkning, bilpooler m.m. för att få ett smidigt trafiksystem. Antalet bilar måste minska och drivas med el, biogas etc. Vidare måste cykelåkandet stimuleras. Här finns också hälsoaspekter. Det ska vara självklart att cykeln ska kunna följa med i kollektivtrafiken.

Utnyttja järnvägen bättre genom att bl. a; Återöppna nedlagda stationer exempelvis Ornäs, Hosjö, Vikarbyn, Garsås, m fl. stationer utmed Dalabanan och Siljans-banan, både för turism, friluftsliv och arbetspendling. Återöppna Västerdalsbanan och banan Bollnäs-Orsa och rusta dem. Bra initiativ att använda inlandsbanan även under vintern, men den måste elektrifieras.

En fossil-oberoende fordonsflotta år 2030 innebär i princip att alla bilar som säljs de närmaste åren ska drivas av förnyelsebara drivmedel. En bil av t ex 2015 års modell torde rulla även 2030. Var finns strategin för den omställningen i Dalarna?

Bra intentioner och målsättningar i det regionala trafikförsörjningsprogrammet för Dalarnas län för kollektivtrafiken, men åtgärder för att nå dit saknas både här och i åtgärdsprogrammet.

Det finns många billiga och lättköpta åtgärder att göra på kollektivtrafikens område, men hittills har huvudmännen varit kallsinniga.

Arbetet med attitydförändringar är viktigt. Men hur har Region Dalarna tänkt sig det? Saknas i trafikförsörjningsprogrammet.

Vidare är **transportavstånd** relevant att åtgärda. Vi menar att det behövs en övergripande samhällsstyrning av transportflödena. Inom en relativt kort tidsrymd kommer transportkostnader att vara mycket högre när fordonet drivs med fossil olja, detta bör beaktas när länet ska utveckla hållbara transportsystem. En av konsekvenserna blir ett behov av ökad regional självförsörjning av alla typer av produkter. Längden av transporten av färdig produkt till kund behöver ses över och ifrågasättas. Som på flera andra områden handlar det om att jobba med den övergripande fråga, i detta fall med att minska alla typer av transporter överhuvudtaget, fram för allt med fossila

drivmedel; Behöver vi alla produkter som transporteras? Och behövs verkligen då alla transporterna? Vad kan produceras nära och därmed minska transporterna?

10. Vatten och avlopp

Övergripande: Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, eller vad sektorn vill göra. Vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras. I detta avsnitt finns flera bra förslag till åtgärder, men för de systematiska felen och den övergripande problematiken finns inga åtgärder. Hela perspektivet med att blanda det som människokroppen renat med en mängd olika flöden till en svårhanterlig och enormt stor volym är mycket problematiskt och oerhört svårt att få hållbart. Det saknas också angivelser för vilka som är ansvariga, samt sanktionsmöjligheter för uteblivna åtgärder. Tala istället om vilka åtgärder som krävs och vem som är ansvarig för att nå generationsmål och respektive miljömål inom sektorn, samt inte minst vad det faktiskt då skulle kosta.

Vi har ett inbyggt systemfel i vårt avloppssystem: dels att ständigt använda rent vatten för att blanda all sköns avfall som sedan ska renas, och dels att sedan blanda redan renat och sorterat avfall (sker i människokroppen) med avlopp/avfall från en mängd olika källor och föroreningsgrader. Vårt avloppsavfall borde gå att återanvända mer, men det är i stort sett omöjligt eftersom det är så blandat och förorenat av diverse ämnen som vi har mycket liten koll på. Att verkligen långsiktigt sikta på verklig sorterande småskaliga avloppssystem tar tid och det arbetet borde redan ha påbörjats. Skapa en strategi för sorterande avloppssystem där näringsämnen (som inte är förorenade) kan återföras och där olika avfall behandlas olika och inte blandas med en stor volym från början rent vatten.

Det behövs många åtgärder för att arbetet med ett hållbart sorterande system ska gå framåt. Information, stimulans, kompetens, stoppa anslutningen av fler fastigheter till det ohållbara avloppsnätet, bidrag för sorterande småskaliga system, t ex på bya-nivå med biogasframställning, etc.

Ökad tillsyn och strängare regler vid tillståndsgivning är viktiga instrument för att skydda bl. a vårt grundvatten från föroreningar.

- 3.5. Återföring av näringsämnen till produktiv mark** är för luddigt. Vad menas med återföringen? Vad är det som ska återföras? Avloppsslam ska INTE återföras, eftersom jordbruksmark är en livsnödvändig tillgång och avloppsslam innehåller en enormt stor mängd både kända och okända miljögifter. Att däremot utvinna biogas ur slammet är positivt. Mycket mer uppströms arbete behövs, både gentemot företag, sjukhus och allmänhet, samt för att miljögifterna överhuvudtaget inte ska hamna i avloppet eller i vattnet.

Sektorsövergripande åtgärder

Alla miljömål är sektorsövergripande! Men alla miljömålen behandlas inte i avsnitten nedan om sektorsövergripande åtgärder. Vi anser att alla miljömålen systematiskt måste gås igenom för att åtgärder som behöver genomföras för att nå desamma inte ska tappas bort.

11. Energi och klimat

Se våra remissvar på energi- och klimatstrategin samt Dalarnas trafikförsörjningsprogram. Vi hade många och konkreta förslag som även är tillämpliga i miljömålsarbetet (bifogas).

1. Hållbar konsumtion och produktion

Konsumtionen måste minska drastiskt, vi behöver ett paradigmskifte kring synen på vad vi var och en "behöver"., för att komma till rätta med den klimatpåverkan och energiåtgång denna sektor bidrar till. Vidare måste vi bredda produktionen i Dalarna så att självförsörjningsgraden ökar, samtidigt som vi minskar vår regionala miljöpåverkan och transportbehovet. Det är en tuff utmaning som kräver att alla aktörer är på banan och agerar i samma riktning. En hållbar utveckling är avlägsen men nödvändig. Den största konflikten är den mellan ekonomisk tillväxt och hållbar resursförbrukning. Konsumtionen kan omöjligt tillväxta -den har faktiskt också ramar (planeten) vilket är något vi sällan talar om. Om vi tittar på vårt län och de naturresurser och ekosystem som finns här, då ska den ytan i stort sett ge oss det vi behöver och då är det våra ramar, utan att vi för den skull förstör den resursbasen. Vi bör se över hur vi idag förhåller oss till dessa ramar, kanske är vi redan utanför dem? I så fall ska vi prata om utveckling snarare än om tillväxt. Det behövs nya mått på välfärd, livskvalité och vad som egentligen gör livet värt att leva. Det borde betyda helt annan produktion och konsumtion än idag, och att vi håller oss inom ramarna för vad vår resursbas kan ge oss. Då kan vi komma åt klimatpåverkan och energiförbrukning i sektorn. Hur kan vi annars prata om hållbar utveckling? "Konsumtionsmönstrens betydelse motiverar ett visst engagemang från LST" (=stöd till föreningar och folkbildning) är alltför vagt formulerat för att visa någon tydlig riktning vad det gäller det största problemet. Vi vill se mer förtydliganden hur den hållbara miljödrivna tillväxten, eller snarare utvecklingen, ser ut. Vad konsumerar vi 2020 när vi var och en har en ökad livskvalité utifrån vad som gör livet värt att leva egentligen?

2. Industrins energianvändning och klimatpåverkan

Se kommentarer på sektorn 9. Tillverkningsindustrin.

3. Byggnaders energianvändning

Se kommentarer på sektorn 3. Bygg och fastighet.

4. Jordbruk, skogsbruk och markanvändning

Se kommentarer på sektorerna 6 Jordbruk och odling och 7.

Jordbruket behöver ställas om till ekologisk produktion – nu ökar mängden kadmium igen i svenska jordar, helt i onödan när man inte behöver gödsla med konstgödsel. Ur energisynpunkt är det ohållbart med konstgödsel när det finns metoder som inte behöver det.

Skog: Ny skogsvårdslag krävs liksom ett annat sätt att bruka skogen. Skogen ska in under miljöbalken och vara underställd riktig tillsyn. Annars kan vi aldrig balansera uttaget ur skogen för bioenergi med uttaget för pappersmassa och virke och ändå bevara skogsekosystemen och den biologiska mångfalden.

Mark: Marken förvaltar vi under vår levnad, och markägare bör avkrävas att förvalta marken hållbart

så att den bibehåller eller helst ökar sin biologiska mångfald och inte ökar innehållet av miljögifter. Forskning visar att mogna rika ekosystem är de som kan vara de största sänkorna för växthusgaser.

5. Energieffektiva och fossiloberoende transporter.

Vi ska vara oberoende av fossila drivmedel 2030. Dags att ta detta på allvar. Vi måste börja NU. Klart det krävs insatser, det förstår alla, men vilka insatser föreslås? Gör en handlingsplan utifrån backkastning för att verkligen se vad som behöver göras när för att nå målet 2030!

12. Folkhälsa

Se kommentarer i sektorn 3. Bygg och fastighet på inomhusmiljön.

Bra att det finns kopplingar till luftkvalitet och buller.

Tillgången till tätortsnära natur får inte tappas bort till förmån för förtätningar, och därmed rekreativsmöjligheter.

Om människor uppmuntras att fundera på och agera mot vad som verkligen gör livet värt att leva för dem själva, sin egen livskvalité, får det många samhälls- och individeffekter. Enligt undersökningar svarar människor ofta att det är kärlek, vänner, familj, naturen, musik, etc. som gör livet värt att leva, inte mer konsumtion, och dessa aktiviteter är inte så miljöpåverkande. Några av de viktigaste effekterna är att människor på sikt skulle bli lyckligare och troligtvis leva mer hållbart, och därmed förbättra sin hälsa. Om konsumtionen av dyra produkter minskar skulle människor ha råd att vara mer lediga, kanske mer ute i skog och mark och röra på sig. I denna frågeställning finns starka kopplingar till de sju landmärken som tas upp i remissversionens "landsmärkesmodellen".

13. Konsumtion

Se också under sektor 5. Handel.

Konsumtionen av varor kräver oerhört mycket naturresurser, och energi samt påverkar alla miljömålen. Därför måste konsumtionen minska drastiskt, vi behöver ett paradigmskifte kring synen på vad vi var och en "behöver". Vidare måste vi bredda produktionen i Dalarna så att självförsörjningsgraden ökar, samtidigt som vi minskar vår regionala miljöpåverkan och transportbehovet. Det är en tuff utmaning som kräver att alla aktörer är på banan och agerar i samma riktning. Konsumtionen kan omöjligt tillväxta -den har faktiskt också ramar (planeten) vilket är något vi sällan talar om. Om vi tittar på vårt län och de naturresurser och ekosystem som finns här, då ska den ytan i stort sett ge oss det vi behöver och då är det våra ramar, utan att vi för den skull förstör den resursbasen. Vi bör se över hur vi idag förhåller oss till dessa ramar, kanske är vi redan utanför dem? I så fall ska vi prata om utveckling snarare än om tillväxt. Det behövs nya mått på välfärd, livskvalité och vad som egentligen gör livet värt att leva. Det borde betyda helt annan produktion och konsumtion än idag, och att vi håller oss inom ramarna för vad vår resursbas kan ge oss. Hur kan vi annars prata om hållbar utveckling? I remissversionens miljömåls-del i bilaga 2, anges att "Konsumtionsmönstrens betydelse motiverar ett visst engagemang från LST," (=stöd till föreningar och folkbildning). Det är bra och Naturskyddsföreningen som är en ideell aktör för hållbar konsumtion kan då bidra mer med hjälp av ett sådant stöd. Men vi anser ändå att det är alltför vagt formulerat för att visa någon tydlig riktning vad det gäller det största problemet. Vi vill se mer förtydliganden hur den hållbara miljödrivna tillväxten, eller snarare utvecklingen, ser ut. Vad

konsumerar vi 2020, när vi var och en har en ökad livskvalité utifrån vad som gör livet värt att leva egentligen?

På konsumtionsområdet behövs verkligen okonventionella kraftåtgärder, därför känns skrivningen i remissmaterialet mycket tunn. Den åtgärd som föreslås är verkligen otillräcklig.

Den offentliga upphandlingen är en stor "konsument". Där kan oerhört mycket göras för att driva utvecklingen mot mindre konsumtion och en mer hållbar och regional konsumtion. Vi efterlyser en stor mängd åtgärder inom den offentliga upphandlingen! I detta sammanhang skulle det gå att tillämpa de ramar som länets resursbas utgör för att inte konsumera över gränserna.

Vi måste detronisera tillväxt begreppet och ordet "tillväxt" borde ersättas med utveckling. Tillväxten så som vi känner den är det största hotet mot vår planet.

14. Kunskap

Det räcker inte med bara kunskap om miljömålen. Man måste också förstå människans beroende av naturen och ekosystemtjänsterna, samt förstå att vi sedan många år lever mycket över vad planeten egentligen kan ge oss. I kunskapen behöver också ingå att fundera på vad det innebär för var och en och vilka förändringar i sin livsstil och företagande/på arbetsplatsen som faktiskt krävs för en hållbar utveckling. Att kunna andas ren luft, dricka rent vatten och äta näringsrik ren mat ÄR viktigare än jobbet, den hobby man har eller till och med mycket av sjukvården. Utan en natur med fungerande ekosystemtjänster kan vi människor inte leva, vare sig som individer eller som art.

Vi håller med om att det är oerhört viktigt med kunskap, men om inte kunskap leder till ändrat och rätt beteende, så måste även andra mer direkta styrmedel in. Det är dessutom bråttom. Folkbildning är bra och studieförbunden och andra organisationer och skolor gör en god insats, men det går för långsamt att få genomslag i ett ändrat beteende.

Givetvis är det också bra med forskning och utbildning för att få fram energieffektivare och mer miljövänliga produkter och system. Men satsas det tillräckligt på att få fram det som behövs?

15. Miljötillsyn och prövning

Miljöbalken ska vara ett viktigt instrument, utnyttjas ännu mer och få en starkare ställning. De allmänna hänsynsreglerna i kapitel 2 som t ex försiktighetsprincipen, hushållnings- och kretsloppsprinciperna, produktvalsprincipen (substitutionsprincipen) och skadeansvaret (PPP) tillämpas för lite. Om dessa verkligen tillämpades strikt och ur ett hållbarhetsperspektiv – också med beredskapstankar – skulle tillstånd se annorlunda ut. T ex skadeprincipen för miljögifter, tänk vilka kostnader det skulle innebära om en producent skulle bekosta sanering av mark- och vattenrecipienter för ett miljögift som bekämpningsmedel (DDT som fortfarande finns kvar...). Då är verkligen försiktighetsprincipen värd att tillämpas! Fler områden måste in i miljöbalken såsom skogsbruket. En så stor och miljöpåverkande verksamhet kan inte stå utanför vår viktigaste miljölagstiftning. Det är helt ohållbart!!

Jordbrukssektorn är inte med här – bör vara det!

Exploatering av mark är inte med här – bör vara det!

Vattenverksamhet – lägg gärna till verksamheter som riskerar att påverka resursen dricksvatten.

16. Natur- och kulturmiljövård

1. Värna

Vi håller helt med om att satsningar på skydd av natur- och kulturmiljöer måste öka! Bra att artskyddsförordningen används framöver och att ta fram underlagsmaterial för arbete med förordningen. Viktigt att öka förståelsen hos markägare att de ska förvalta marken hållbart för framtiden, så att den biologiska mångfalden helst ska öka, mängden miljögifter minska och kulturmiljövärden bevaras.

2. Kunskapsinhämtning

Bra med inventeringar och att alla är delaktiga i detta arbete. Vi hoppas därför att mer resurser allokeras för detta ytterst viktiga arbete. Det kan inte bara vara avhängigt av ideella organisationers ideella insatser. Samhället och markägare måste också ta ett stort ansvar för detta och att kontinuerligt följa vad som händer. Gäller både naturvärden och kulturlämningar.

3. Vårda/ restaurera

Bra med programmet Värna-Vårda-Visa!

Möjligheterna att bevara kulturmarker i odlingslandskapet är starkt beroende av betesdjur. Detta hänger därför starkt ihop med att det sker satsningar på att göra det mer attraktivt att vara livsmedelsproducent och ha extensiv djurhållning, organiserat på flera sätt än idag. Det går inte att långsiktigt vårda eller restaurera dessa marker utan betesdjur.

4. Dialog och information

Vi håller helt med om att bristande kunskap om kulturlämningar, biologisk mångfald, ekosystemtjänster samt turism- och rekreationsvärden är ett stort hot mot miljömålen. Vi tror inte bara att det är kunskapsbrister, utan också en attitydfråga, där många anser sig stå över naturens begränsningar. Kunskap parad med attitydförändringar behövs.

Avseende **Terrängkörningslag** och de regleringar som finns i den bör vi se hur andra länder jobbar. Menar vi allvar med att värna våra natur- och kulturmarker krävs snarare ett fåtal leder där t ex skoter är tillåtet snarare än ställen där det inte är tillåtet. Idag är det märkligt nog omvända förhållandet i Sverige. Begränsa således terrängkörningen kraftigt. Fordonen drivs dessutom med fossila bränslen vilket inte förbättrar situationen för miljömålet begränsad klimatpåverkan.

Kommunerna och LST skulle tillsammans kunna satsa mer på Naturskolor i länet. Idag finns bara 1 etablerad Naturskola som omöjligt kan ge tillräckligt stöd till länets lärare. Om det redan i skolan blir självklart att man ska värna och vårda natur- och kulturmiljöer ökar sannolikheten att man som vuxen vill göra det. Tänk långsiktigt även för informationsinsatser!

5. Natur- och kulturmiljö som utvecklingsfaktor

Där håller vi helt med. Mer och större insatser behöver göras för att dessa värden ska ha en chans att hävda sig mot andra användningsområden. Vi tror att höga natur- och kulturvärden är mycket viktiga för utvecklingen av andra näringar, såsom besöksnäring, hälsa, upplevelser, m.m. Vi tror att kompletta landskap med både biologisk och kulturell mångfald attraherar folk att besöka Dalarna och att flytta hit.

Fysisk planering är mycket viktig för att få till en hållbar markanvändning och rätt allokering av vissa verksamheter. Vindkraften som dessvärre har prioriterats i landskapet, utan annan hänsyn än vindlägen, är förödande gentemot landskapet, kulturmiljöerna, rekreationsområden och inte minst för alla naturvärden som tar stor skada.

Den viktigaste aspekten är att utveckla förvaltningen av naturvärdena så att ekosystemen fungerar än bättre, blir mer resilienta, så de klarar de klimatförändringar vi står inför men ändå kan ge oss människor de livsnödvändiga ekosystemtjänsterna.

6. Fysisk planering

Vi håller med i denna skrivning, men vill tillägga att natur- och miljöhänsynen till och med är viktigare än de ekonomiska intressena! Ekonomin är faktiskt något vi människor hittat på men som inte tar ekologin i beräkningar eller i beaktande, trots att ekologin är överordnad ekonomin. Utan en fungerande ekologi och ekosystem har vi på sikt ingen fungerande ekonomi. Detta måste mycket oftare framhållas i alla sammanhang, inte minst vid fysisk planering.

17. Offentliga verksamheters egen miljöpåverkan

Den offentliga upphandlingen är en stor "konsument". Där kan oerhört mycket göras för att driva utvecklingen mot mindre konsumtion samt en mer hållbar och regional konsumtion. Vi efterlyser en stor mängd åtgärder inom den offentliga upphandlingen! I detta sammanhang skulle det gå att tillämpa de ramar som länets resursbas utgör, för att inte konsumera över gränserna. Se gärna global forskning om "**Planetary boundaries**" som bl. a Johan Rockström vid Stockholm Resilience Centre forskat på.

Offentlig upphandling måste grundas i vad som är bäst för miljön och våra möjligheter att leva här i Dalarna. Konkurrensskäl och priser måste definitivt komma i andra hand. Här håller vi med att kompetensen i Dalarna behöver öka och reglerna bli mer anpassade efter naturens- och miljöns behov och inte efter plånbokens.

Återigen vill vi påpeka behovet av en mycket kraftfullare tillämpning av Miljöbalkens allmänna hänsynsregler! I dessa de offentliga verksamheterna kan vi ju verkligen styra mot ett mycket mer hållbart förhållningssätt på alla plan och vara föregångare! *Se vidare i avsnitt 15. Miljötillsyn och miljöprövning.*

Kunskapen om **kemikalier och kemikalieanvändning** behöver inte bara öka i landstinget utan även bland kommuner och företag, och implementeras så snart som det bara är möjligt i upphandlingskriterierna. Här finns möjligheten att gå före och använda försiktighetsprincipen. Utgå gärna från ChemSec:s lista SIN 2.1.

Ytterligare påpekande här gäller att offentliga verksamheter påverkar alla miljömål och vi efterlyser en systematisk genomgång av dem med tillhörande kraftfulla åtgärder! T ex klimat/energi, och vatten/avlopp.

18. Planering och byggande

Se vidare sektor 3. Bygg och fastighet samt övergripande synpunkter.

Det är bra om detta område utvecklas enligt skrivningen. Vi har länge efterlyst ett långsiktigt helhetstänkande i den fysiska samhällsplaneringen, även om det är en utmaning med en mängd perspektiv att ta hänsyn till. Ofta har perspektiven barn-, handikapp-, och bil-oberoende saknats, så väl som nya förutsättningar där vi behöver vara mer självförsörjande och har mycket mindre tillgång till lättillgänglig billig energi. Klimatkonsekvensbeskrivningar för de flesta åtgärder och förändringar borde vara obligatoriskt. Vi måste minst veta vad en åtgärd medför i ökade/minskade utsläpp, eller energiåtgång, men även hur åtgärder och förändringar berör alla andra miljömål!

Vidare har samrådsförfarandet inte fungerat särskilt väl på många håll. Använd lokala utvecklings- och omställningsgruppers kompetens och lokalkännedom för att få mer underifrån perspektiv på aktuella kommundelar. Därmed ökar chansen till en mer hållbar utveckling specifik för bygden/stadsdelen och även engagemanget bland befolkningen för att bidra.

Utvecklingen av ekologiskt- och energisnålt samt giftfritt byggande har sedan 80-talet gått mycket långsamt. Vi vill se ännu fler kraftfulla åtgärder och skärpta regleringar på detta område. Nu finns mycket kunskap som inte implementeras nästan alls, på många områden, som berör miljömålen. Höj ambitionerna och kräv mer av byggherrar och arkitekter!

19. Regional tillväxt och näringslivsutveckling

Se vidare kommentarer i avsnitt 13. Konsumtion, och avsnitt 17. Offentliga verksamheters egen miljöpåverkan.

Vi är mycket kritiska till begreppet tillväxt och vi måste ha en plan för utveckling och minskad konsumtion. Inte tillväxt i klassisk mening, det har vi redan för mycket av. Hur förbereder vi oss i Dalarna för detta? Hur ska vårt län se ut? Vad ska vi jobba med och hur mycket ska vi jobba och på vilket sätt? Det finns ju hur mycket jobb som helst för omställningen vi står inför som måste skötas, men hur mycket av det kan bli lönearbete? Detta är frågor som måste arbetas med på regional nivå

Delar av skrivningen är bra, men vi saknar viktiga perspektiv:

Natur- och miljöhänsynen är viktigare än de ekonomiska intressena! Ekonomin är faktiskt något vi människor hittat på och som inte har tagit ekologin i beaktande, trots att den är överordnad ekonomin. Utan en fungerande ekologi/ekosystem har vi på sikt ingen fungerande ekonomi. Den största konflikten är den mellan ekonomisk tillväxt och hållbar resursförbrukning. Tillväxten har faktiskt också ramar, vilket är något vi sällan talar om. Om vi tittar på vårt län och de naturresurser och ekosystem som finns här, då ska den ytan ge oss det vi behöver så är det våra ramar, utan att vi för den skull förstör resursbasen. Vi bör se över hur vi idag förhåller oss till dessa ramar, kanske är vi

redan utanför dem? I så fall ska vi prata om utveckling snarare än om tillväxt. Därmed behövs nya mått på välfärd och vad som egentligen gör livet värt att leva.

Vi måste också förstå människans beroende av naturen och ekosystemtjänsterna, samt förstå att vi sedan många år lever mycket över vad planeten egentligen kan ge oss. För att nå en hållbar utveckling måste det till insikt om vad det innebär för var och en och vilka förändringar i sin livsstil och företagande/på arbetsplatsen som faktiskt krävs för en hållbar utveckling. Att kunna andas ren luft, dricka rent vatten och äta näringsrik ren mat ÄR viktigare än jobbet, pengarna, den hobby man har eller till och med mycket av sjukvården. Utan en natur med fungerande ekosystemtjänster vi människor inte leva, vare sig som individer eller som art.

Det är viktigt att det offentliga stimulerar hållbara sysselsättningar! T ex RUT- och ROT-avdragen är mycket pengar som inte bidrar till att nå miljömålen. Fundera över hur man kan utveckla andra stimulanspaket som faktiskt leder i en mer hållbar riktning och ger jobb som är meningsfulla hur ett hållbarhetsperspektiv! Då får vi en win-win-situation!

20. Vattenförvaltning

Se kommentarer i avsnitt 6. Jordbruk och odling samt 10. Vatten och avlopp.

Bra med förvaltningsprocessen, rensning/rätning samt vandringsleder och vandringshinder.

Näringsläckaget och därmed övergödningen måste minska. Det är bra med kartläggning, men utifrån den måste åtgärder vidtas. Exempelvis genom ändrade brukningsmetoder. En analys om hur ett förändrat klimat kommer att påverka näringsläckage, erosion etc. måste göras, samt hur då strandlinjer och vattenstånd ändras.

De viktigaste delarna som vi tycker att mer kraftfulla åtgärder behövs är på **miljögiftsområdet**. Vatten och grundvatten ska inte behöva förorenas av bekämpningsmedel när det finns odlingstekniker utan dessa, och mycket färre skadliga miljögifter skulle förorena våra vatten om miljöbalkens allmänna hänsyns regler tillämpades mycket striktare.

Vidare är det nuvarande **avloppssystemet** ohållbart, då rent vatten blandas med en mängd olika typer av avfall till en mycket svårhanterlig och stor volym. Kroppen har redan renat humanavfallet som vi sedan blandar igen med avfall från deponier, vägsystem etc. Våga satsa riktigt långsiktigt på att skapa sorterande system och sluta ansluta fler till avloppssystemet!

21. Miljömål och uppföljning

Se de inledande övergripande synpunkterna.

Det räcker inte att se vad som är *möjligt* att göra, vi måste utgå från vad som *måste* och behöver göras.

1. **Miljömål och åtgärdsprogram:** Återigen vill vi påpeka att åtgärderna har för låg ambitionsnivå, är för otydliga och omätbara samt så är ansvarsfördelningen mycket otydlig. Om

en aktör inte ens vet att den tillhör en sektor och det inte finns regleringar - hur ska man då få dem att vara med och åtgärda problemen? Leder åtgärderna verkligen till uppfyllande av miljömålen? Vi ifrågasätter om många av de satta åtgärderna verkligen är relevanta för att nå målen över huvud taget.

2. **Miljömålsuppföljning:** Åter igen vill vi påpeka att de angivna uppföljningarna under respektive åtgärd är mycket oprecisa och svåra att mäta. Att följa upp åtgärder blir då i många fall omöjliga. Här måste till en helt annan metod och helt andra mätbara indikatorer och mål för i stort sett alla åtgärder!

Miljöövervakning: Vi anser att miljöövervakningen är mycket viktig och önskar att ännu mer resurser fanns, framför allt när det gäller sanktioner.

När många av åtgärdsförlagen inte är av den mätbara karaktären innebär de traditionella metoderna med systematiska undersökningar, att flera av åtgärderna inte kommer att kunna mätas och övervakas. Vi anser att LST förutom att sätta tydligare och mätbara indikatorer för att följa upp åtgärder också måste bredda de metoder som används vid övervakningen, så att fler aspekter på miljöförändringar kan mätas, t ex beteendeförändringar och kunskap.

Ulla Magnusson

Ordförande Naturskyddsföreningen Dalarna